

ІВАН ВИРГАН: ГРАНІ ТАЛАНТУ ПИСЬМЕННИКА

У статті висвітлено проблему національної ідентичності у творчості Івана Виргана. У поезіях виразно проявляються дві тенденції: перша – оригінальний та самобутній талант письменника, друга – посередність поезій, які писались для прославлення здобутків комунізму. Автор поставав перед дилемою: як писати? Спроба збагнути в історичному контексті проблеми національного самоусвідомлення й була нашою метою дослідження.

Ключові слова: творча індивідуальність, народнопісенні мотиви, художній світ поета, народне світосприймання і світобачення, гармонія світу, мовне багатство.

В статье освещена проблема национальной идентичности в творчестве Ивана Виргана. В поэзиях выразительно проявляются две тенденции: первая – это оригинальный и самобытный талант писателя, вторая – посредственность поэзии, которые писались для прославления успехов коммунизма. Автор стоял перед дилеммой: как писать? Попытка понять в историческом контексте проблемы национального самосознания и была нашей целью исследования.

Ключевые слова: творческая индивидуальность, народнопесенные мотивы, художественный мир поэта, народное мироощущение и мировоззрение, гармония мира, языковое богатство.

In this article the problem of national identity in creative works by Ivan Virgan is reflected. In his poetry the two tendencies are expressively developed: the first – the original and distinctive talent of the writer, the second – mediocrity of poetry, which were written for glorification of communism's progress. The author faced the dilemma: how to write? The aim of our research was an attempt to understand the problems of national self-consciousness in the historical context.

Key words: creative individuality, folk song motifs, artistic world of writer, peoples world-view, harmony of the world, language wealth.

Багато письменників і поетів ХХ століття (В. Мисик, І. Муратов, Р. Третьяков, В. Мушник та ін.) український читач відкриває для себе заново, їх творчість висвітлюється через призму сучасного погляду, нових підходів та методологій. У наш час дуже актуальним постає питання вивчення творчості письменника без ідеологічних, колоніальних нашарувань, побачити сутність митця без підказок імперської критики.

З 30-х років ХХ століття почався творчий шлях поета Івана Онікійовича Виргана. Як писав Ю. Барабаш: «Поезія наша стає дедалі багатішою, – адже до лав її не тільки невпинно приходять молоді таланти, а й повертаються нині старі бійці, чії імена у свій час були несправедливо викреслені з літератури» [1, с. 23]. І далі зазначає, що «є й ще одна сторона в цьому знаменному і животворному процесі збагачування нашої поезії – це вимогливе, але більш обережне, дбайливе, «хазяйське» ставлення до поета, до його творчої індивідуальності. У поетичному доробку того чи іншого автора ми з

радістю немовби заново «відкриваємо» ті дорогоцінні зерна справжньої поезії, повз які колись проходили байдуже, а іноді, може, приймали й за насіння бур'яну» [1, с. 23].

У ряді праць Ю. Барабаша, В. Баяновича, В. Брюгена, Г. Гельфальдбейна, З. Голубевої, А. Дорошенка, В. Коваленка, С. Крижанівського, А. Чернишова розглядається творчість Івана Виргана, звертається увага на оригінальний художній світ поета, його світоглядні та естетичні засади. Проте особливу увагу слід приділити вивченню та аналізу характерних рис Вирганової образності. Власне в цій статті спробуємо дослідити витоки, розвиток, проблематику, сюжетні лінії, визначити в чому сила таланту поезій Івана Виргана.

Іван Онікійович Вирган народився в селі Матвіївці (тепер Кліщинці Чорнобаївського району на Черкащині), де розлилась річка Сула, яку неодноразово буде згадувати у своїх поезіях та присвятить поему «Матвіївка над Сулою». Тому не випадково «вода і земля» – два поетичні символи

проходять через усю поезію митця. Багатство і плідність землі, чистота і прозорість криничної «непочатої води» – характерні для його творів. «Вода, що бистро й безнастанно плине, як і саме життя, – жива вода», – пише Вирган у поемі «Матвійка над Сулою». Концепти «води і землі» весь час переплітаються між собою, доповнюють один одного, утворюючи кожного разу, неначе в калейдоскопі, нові картини, сюжети, конфліктні колізії. Власне, у своїх поезіях автор намагається ідентифікувати український національний код самоусвідомлення.

Іван Вирган – «справді самобутній, тонкий і вдумливий майстер психологічно-сповідальних монологів, гранично точних, емоційно насичених пейзажних замальовок, який вмів користуватися всіма багатствами й можливостями поетичного арсеналу українського класичного вірша» [2, с. 74].

Разом з тим митця не оминула участь творця агітаційно-плакатних віршів. Тому його творчість складається з двох контрастних планів: на першому з них – народнопоетичне світобачення й світосприйняття, психологічна заглибленість, образність, зосередженість на деталях. Саме тут найповніше проявився поетичний талант Івана Виргана. На другому плані – автор «нового світу», співець ідилічних картин «щасливого» радянського життя, трудових подвигів, гігантських будівництв, заможних артільей, ГЕС, МТС... Слід зауважити, що два вектори творчості поета зумовлені вибором між «національним» і «кон'юнктурним».

Літературна кар'єра Івана Виргана почалася з друкування віршів на сторінках часописів ще в 20-х роках. «Озброєна лірика» – перша поетична збірка митця, якою він дебютував у 1934 року. У ній відбилася пророче передчуття війни, готовність зеніток до оборони рідної землі. У переважній більшості поезій славиться праця трудівників, щасливе та багате життя простої людини.

Зазначимо, що все це писалось на тлі жахливого голоду українського народу. Звичайно, були скупі та завуальовані вірші, зі своїм підтекстом, прихованим посланням для нащадків, щоб історія не повторила трагічні події. Разом з тим деякі поезії збірки були позначені ліричним хистом («Ліричний наступ», «Поворот з таборів», «Пісня» та інші), де простежується схожість із народною баладою.

У 1935 році з'являється друга збірка «Сад дружби», в якій мова поета стає більш барвистою, соковитішою, майстерно відшліфовується кожне слово. Провідним архетипом цієї збірки є сад, причому не тільки і не стільки в значенні дружби радянських народів (це для критиків), а возвеличення єднання природи і людини, занурення в духовний світ, а отже, пізнання самого себе. Тут простежується слід Сковороди у творчості Івана Виргана. «Його кликала тінь Сковороди, він часто бував у місцях, що їх сховав великий філософ, він уявно викликав образи далекої минувшини, що була в тій чи іншій мірі відбита в історичній хро-

ніці чи поетичному літописі», – згадує Володимир П'янов. І далі зазначає: «Величезну роль у житті і творчості Івана Виргана відіграли мандрівки. Він любив наповнювати строфи предметним світлом, а без конкретних вражень досягти цього не міг. Його зір вмів вихоплювати вражаюче точні деталі, а пам'ять зберігала безліч спостережень. Щоб багаті запаси вражень могли мистецьки синтезуватися, йому потрібне було натхнення. Сягнути його вершин поет не міг без двох джерел – без прилучення до скарбів, що їх витворив художній геній людства, та без спостережень, активних, свіжих, проникливих. А для цього потрібно було частіше полишати робочий кабінет і рушати в мандри» [3, с. 172].

В архівах Харківського літературного музею зберігається ціла низка фотографій Івана Виргана в колі друзів, студентів, письменників саме в селі Сковородинівка, де бував Сковорода. Поет, мандруючи Полтавщиною, Каховським водосховищем, таврійськими степами і берегами Сули відчував зв'язок з минулим, осмислював давно минулі події, заглиблювався в себе, щоб потім художницька свідомість видавала на-гора живі образи, багатство кольорів, істотних думок.

Поет роками викристалізовує свій індивідуальний стиль, міцнішає його життєва зрілість, розширюється проблематика та сюжети поезій. Іван Вирган, мов художник пензлем, малює картини природи, відтворюючи найтонші нюанси, перемежує зорові, слухові, дотикові враження, внаслідок цього образи його творів стають «зримими», рельєфними, життєвими:

Меркне Ворскло золотасте,
Край саги туман звиса,
На траві ряхтить крапчаста
Білосріберна роса.
Косарі несуть на косах
Захід сонця, дух трави,
Деркачі дерчать у лозах,
Череда іде з блукви [4, с. 16].

Читач насправді відчуває запах трави, бачить «білосріберну росу», чує як співають деркачі. Іван Вирган прагнув досягти якнайглибшого змалювання дійсності, правдивого її відтворення. У своїх листах присягається бути завжди вірним слову, мові: «Але що вдієш, люблю поезію і за неї піду на всі муки і навіть на смерть. Пишу так, щоб слово було лагідним, незаперечним, щоб воно було достойне нашого життя, розуму і серцець» [4, с. 312].

Повністю присвятивши своє життя народній долі, Іван Вирган палко любив свій народ і рідну землю. Він віддавав своє серце і розум трудівникам села, простій людині, в яких бачив утілення споконвічної гармонії всесвіту. Це і становлять філософські й емоційні витоки Вирганової творчості. «Це на них піднявся і розквітнув його своєрідний талант, де добра традиційність злилася з радісними несподіванками творчих відкриттів, з таємничим святом новаторства, де панувала якась дивовижна чутливість до слова, ритму, взагалі

поетичного звучання, музичної аранжировки мови, де ширість і означеність почуття і думки є законом кожної поетичної фрази» [5, с. 8].

Іван Вирган жив Україною в повному розумінні цього слова: милувався природою, слухав її, вів бесіду з рідним народом, намагався захистити свій рідний край, національний, духовний код України.

У 1940 році поетові судилося пережити арешт енкаведистами за наклепницьким доносом Дмитра Косарика. Чернівецький обласний суд засудив Виргана на десять років виправно-трудоих таборів. Його було відіслано до Печорського ГУЛАГу. Звинувачували його в тому, що мав необережність поскаржитись у колі друзів на існуючу комуністичну владу, яка не забезпечувала належних умов для нормального існування. Звісно про цю трагічну сторінку життя поета ніхто не писав і не згадував, бо це б означало зазнати такої ж участі. Але сталося диво: справу переглянули в липні 1944-го року і достроково звільнили поета. Худий і знесилений він повернувся додому, де його чекали дружина і дві маленькі донечки. Цей драматичний епізод Іван Вирган описав у вірші «Поворітьма» (народний вислів, що означає – «на зворотному шляху»). Гірка туга, біль, оголені нерви, тиха радість зустрічі переплелись із німим питанням «за що?», яке адресоване владі Сталіна. Це вже потім настане прозріння і на всі знущання над родиною Виргана: заслання і розкуркулення батька-хлібороба, жахіття голодомору, бідне життя родини Виргана, затоплення рідного села Матвіївки, арешт і заслання до ГУЛАГу поет відповідає у своєму зошиті за лютий 1966 року: «О, як же ви мене обдурили! Я в усе повірив. Романтично був відданий будівництву соціалізму... Комсомол – краса, сила. А потім – ви переродилися, стали або міщанами, або багатіями. Як я ждав того (що ми, засукавши рукава, робили) щастя людського, обіцяного раю земного! І вони (Сталін і інші) все сплундрували. Написати поезію – звернення до М. Скрипника. Устань, подивися, що робиться у твоєму Харкові. Таку ж поезію до Хвильового». Поет зізнається: «...все, що я досі написав, – не те!».

Поет довгий час мріяв купити десь у селі хату і мандрувати по Україні: «Отоді вже я писатиму справжні вірші!».

Після війни Іван Вирган продовжує свій творчий шлях і одна за одною виходять його збірки «Поворот сонця на літо» (1947), в якій зображена нещадна непримиренність до зла та його носіїв: це вірші «Жахна бувальщина», «Над Россю», «Ще дим од вибухів...», «Темно і тихо в землянці...» та інші поезії. Поет писав про людські долі, що так трагічно змарновані війною, користувався контрастними картинками, щоб показати мирне життя до війни і – зруйновані села, покалічені душі людей після війни.

Найстисліше і в той же час найвиразніше висловив тогочасний стан людей у післявоєнні роки у маленькому вірші «1942 рік» – стан розпачу, безвиході, матеріальної скрути. Автор намагається

без прикрас, пафосу та голосних фанфар донести читачеві правдиву картину життя людей після війни, їхній психічний стан, переживання. Вірменська поетеса Сільва Капутікян відзначала, що «з останнім вигромом гармат не закінчилася війна, як міна, довгий час у людських душах вибуха». Саме проблемі психологічної адаптації в мирний час Іван Вирган присвячує поезії та оповідання.

Однією з перлин української лірики періоду війни є поезія «Темно й тихо в землянці». Лексика, ритміка, звукова поліфонія, побудова образів – все підпорядковане відтворенню самотньої маленької дитячої душі, котра в темній промерзлій землянці («В деннім притулку ночі») чекає на повернення батька. Метелик, залетівши у відчинені двері, є уособленням надії і гарних вістей.

У поезії «Жахна бувальщина» дівчина проводить екскурсію солдату по бараках, де катували людей, серед великої кучугури взуття він помічає дитячу пантофельку, яка вразила його до глибини душі.

Іван Вирган з педантичною точністю описує, які страшні події відбувались у цих стінах, скільки людей загинуло, аж доки не прийшли радянські солдати. Тут немає голосного і полум'яного голосу автора про ненависть до фашистів, що закидали йому критики. Цього і не потрібно, бо читач і сам все зрозуміє і зробить власні висновки. Власне цього, на наш погляд, і хотів досягти автор, щоб читач був співучасником і міг сам аналізувати прочитане.

Найбільше і найповніше розкрився талант Івана Виргана в поезіях про красу природи, людську працю, солов'їну мову, жіночу долю. Максим Рильський називав його «наддніпрянським «лицарем мови», Павло Тичина – «знавцем душі трудячої людини». Харківський критик Андрій Чернишов писав, що Вирган – це «співець Полтавщини». Василь Мисик свого часу зазначав: «В його поезії якоюсь мірою знайшла своє продовження, таке яскраве і свіже, поетична тропа, якою пройшли дожовтневі поети, співці Слобожанщини. Тільки ця тропа в поезії Виргана стала широким шляхом, шляхом у прекрасне майбутнє» [6, с. 5].

Іван Вирган, визнаний свого часу літературною критикою як «співець праці», ще за першими своїми збірками і далі розвиває цю тематику. В поемах «Матвіївка над Сулою» та «Надорільські дівчата» оспівується мирна праця людей, їхні сподівання, радощі й турботи. Ці поеми становлять своєрідний «репортаж» радянської дійсності. Написані вони в різних стильових формах, іноді занадто детально, пафосно. Описи будівництва ГЕСу, нових плотин виходять у митця однобоко. Це і не дивно. В ті часи без таких поезій не можна було обійтись і тому про художню цінність говорити не доводиться. Але були й сильні сторінки про рідне село, дитячі роки на берегах Посулля, сподівання про прекрасне майбутнє.

Поезії, присвячені природі, річці Сулі, українському народові, оповиті палкою любов'ю, щирим

захопленням, намаганням зберегти і примножити мовні багатства.

Манера письма Івана Виргана визначається замилюванням і спостереженням за його гармонією світу, живими формами, пластичними мальовничими описами, конкретно-почуттєвим зображенням та оригінальністю. Особливо слід сказати про наближеність до джерел народної пісні, які властиві кращим його поезіям. Це проникливий лірик, гени творчості якого закладені в народних традиціях:

Мені з мого дніпровського нагір'я
У спадщину припали всі пісні,
Усі казки, і приказки, й повір'я –
Писемні й усні. Все прийшло мені [7, с. 51].

Поетика Виргана іде від народної пісні, прислів'я, балади, від народного світосприймання й світобачення. Автор особливу увагу приділяв українській народній казці – фантастичне доповнюється романтичними образами, соковитістю барв і психологічною заглибленістю. Давні здобутки народної творчості були для письменника дорогоцінним матеріалом для відтворення світовідчуття сільської людини, в якій згармонізовані духовна і матеріальна первини.

Художньо-філософський аналіз українського буття в усіх його площинах став головним стрижнем Вирганової поетики. Це легко побачити не тільки в перших книжках поета, а й у всіх наступних – «Матвіївка над Сулою» (1949), «Квітучі береги» (1950), «Країна щастя» (1951), «Поезії» (1954), «У розповні літа» (1959), «Над Сулою шумлять явори» (1960), «Лірика» (1961), «Питиме зілля» (1967), «Серце» (1969) та інші. Поетична філософія пройнята світлим, щирим світосприйманням і це визначає тональність віршів Івана Виргана.

Поетичне начало переважає й у Виргановій прозі. Тяжкі згадки про війну, страждання рідного народу не давали йому спокою. Одним подихом у 1947 році написав він півтора десятка сповідань. Більшість із них – про війну, про життя простих людей, переважно селян на окупованій землі, про труднощі й випробування, які випали на їхню долю. В оповіданнях «Даринка з братиком», «Мороз», «Краса», «Несподівана втіха», «Етап» та інші виразно простежується боротьба простих людей проти фашизму, незламність духу, готовність

перемагати перешкоди. Письменник показує як з окремої людини «маленької піщинки» виростає великий народ.

Цикл оповідань починається твором «Даринка з братиком». Сюжет розгортається на окупованій Україні. Дівчинка залишається сама з маленьким братиком, котрі втратили маму, а батько воює з гітлерівцями в партизанах. Даринка вирішує йти до батька в далеке Полісся, долаючи всі пригоди. На тлі цих подій автор показує як маленька дівчинка швидко дорослішає, впертість і сила зростають в її душі впродовж подорожі. Гуманізм твору, показ високих моральних якостей, художня виразність оповідання підносять на високий щабель досягнень української новелістики.

Іван Вирган свої оповідання залишає незавершеними, запрошуючи читача до співпраці: домислити кінцівку, змодельовати фінал. Письменник не змальовує масштабних картин війни, боротьби нескореного народу з загарбниками, не знайти в нього і нарочитого героїзму чи великих тріумфів радянської армії, яке було притаманне для літератури повоєнного часу. В них показано «маленьку піщинку» – окремо взятую людину з її горем і надією, сподіваннями і розчаруваннями, безвихіддю і мужністю. Це оповіді про маленьку людину, яка й є складником великого народу, що здобуває перемогу над фашизмом.

Усе життя, працюючи над словом, Іван Вирган вивчав не тільки літературну мову, а й народну. Це допомогло йому разом із Марією Пилинською створити фразеологічний російсько-український словник, часом поступаючись поетичній творчості. Він був надрукований в журналі «Прапор».

Іван Вирган перекладав з болгарської, німецької, словацької, чеської, російської, вірменської, грузинської, латиської. Але головне в його творчій спадщині – це оригінальна, глибинна поезія, яка поєднує в собі філософське бачення світу, народно-пісенні мотиви, самобутність, розкриття українського психологічного менталітету, мовні багатства. Поет міг у буденному і непримітному побачити вічне і буттєве. Так окреслив творчість поета Р. Полонський: «Іван Вирган органічний, як незаймана природа. Напруженість думки, буяння почуттів вимагають Слова і знаходять його; неосяжність Слова, його високість і сила народжують Вірш» [6, с. 11].

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Ю. Риси поетичної індивідуальності. Думки про поезію Івана Виргана // Слово про Івана Виргана : статті, спогади / Юрій Барабаш. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2008. – С. 23–42.
2. Вирган Іван Онікійович. Твори / Іван Вирган. – К. : Дніпро, 1983. – 416 с.
3. Іван Вирган. Вибране / Іван Вирган. – К. : Державне видавництво худ. літератури, 1956. – 309 с.
4. Іван Вирган. Вибране / Іван Вирган. – Х. : Майдан, 2010. – 318 с.
5. Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. : [підручник / за ред. В. Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1998.
6. Мисик В. Слово про рідну землю / В. Мисик. – К. : Дніпро, 1967. – С. 3–5.
7. П'янов В. Дзвінкові джерела музи Івана Виргана : Невілійний спогад / Володимир П'янов // Березіль. – 2000. – № 9/10. – С. 171–175.